

УДК 811.161.2'221:81'373.612.2
DOI <https://doi.org/10.32782/bsps-2025.2.7>

МЕТАФОРИЧНА ПРИРОДА ЛЮДСЬКИХ СЛІЗ

Наталія Войцехівська

доктор філологічних наук,
заступник директора з наукової роботи
КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
вул. Нагірна, 13, м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-1856-6953
e-mail: nkvoitsehivska@vgpk.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена аналізу лінгвокогнітивних ознак плачу та сліз в українській мовній картині світу. Дослідження виконано з урахуванням положень теорії когнітивної, або концептуальної, метафори. Матеріалом слугували фрагменти з імпліцитною чи експліцитною номінацією слізної реакції, виокремлені методом суцільної вибірки з української літератури XX – початку XXI століть, а також лексикографічних праць. У статті плач тлумачиться як психофізіологічний процес, зовнішніми проявами якого є особливості голосу й функціонування залоз внутрішньої секреції – слюзи (безбарвна прозора солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози при деяких фізіологічних або психічних станах). Трансемоційність плачу зумовлюється його здатністю виникати через емоції широкого діапазону (негативні, рідше позитивні). Психофізіологічний процес плачу пов'язаний з емоційним станом, душевним стражданням, переживаннями, як правило, чогось неприємного і спричиняє функціонування залоз внутрішньої секреції й порушення в роботі внутрішніх органів людини. Для плачу характерні такі ознаки, як інтенсивність, температура, смак, кількість, зовнішній чи внутрішній прояв, гендерна й вікова належність. Асоціативними образами досліджуваної психофізіологічної реакції в українській лінгвокультурі є тварина, гаряча рідина, вогонь, холод, кислий, гіркий, солодкий або солоний продукт харчування, хвороба, соціальний жест, матеріальний об'єкт, краса, зброя, насильство, просторові поняття «низ», «назовні» й «усередину». Усі вони утворюють низку онтологічних, структурних і просторових метафор, а також деякі проміжні метафоричні моделі.

Ключові слова: теорія концептуальної метафори, онтологічна метафора, просторова метафора, структурна метафора, гідравлічна метафорична модель, плач, слюзи, емоційність.

THE METAPHORICAL NATURE OF HUMAN TEARS

Natalia Voitsekhivska

Doctor of Philology, Deputy Director for Research
Communal Higher Educational Institution
“Vinnytsia Humanities Pedagogical College”
Nahirna Str., 13, Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1856-6953
e-mail: nkvoitsehivska@vgpk.edu.ua

Abstract. The article is devoted to the analysis of lingua-cognitive characteristics of crying and tears in Ukrainian lingua-culture. The study was carried out taking into account the framework of Conceptual Metaphor Theory. Material fragments were implicit or explicit nominations of lacrimal reaction, isolated by the continuous sampling method from Ukrainian prose of the twentieth and early twenty-first centuries, as well as lexicographic works. Crying is understood as a psychophysiological process, the external manifestations of which are the features of the voice and the functioning of the endocrine glands – tears. These are considered to be a colorless transparent salty liquid secreted by the glands located in the eye socket under certain physiological or mental states. The trans-emotionality of crying is explained by its ability to arise due to the emotions of a wide range (negative, less often positive). The psychophysiological process of lachrymation is associated with emotional state, mental suffering, and experience of something unpleasant that causes

© Н. Войцехівська, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

the functioning of the endocrine glands and disruptions in the functioning of the internal organs of a person. Crying is characterized by intensity, temperature, taste, quantity, external or internal manifestation, gender and age. From the axiological point of view, lachrymation is mostly evaluated negatively. Animal, hot liquid, fire, cold, sour, bitter, sweet or salty food, illness, social gesture, material object, violence, weapon, jewelry, orientational concepts of "down", "outside" and "inside" are associative images of the studied psychophysiological reaction in Ukrainian lingua-culture. They form a number of ontological, structural and orientational metaphors, as well as some intermediate metaphorical models.

Key words: conceptual metaphor theory; ontological metaphor; orientational metaphor; structural metaphor; Solomon's hydraulic metaphor model, crying, tears, emotionality.

Постановка проблеми. Емоційний стан людини можна описувати з різних поглядів і лінгвістичних напрямів, у т.ч. когнітивного. У цьому разі емоції й абстрактні поняття уподібнюються чомусь. Принцип подібності лежить в основі метафоризації, коли перенесення найменування з одного денотата на інший відбувається на основі реальної або уявлюваної схожості; коли невідоме чи незрозуміле явище співвідноситься з чимсь відомим і зрозумілим. Виникає т. зв. когнітивна метафора – розуміння та сприйняття однієї речі в термінах іншої, що відображає специфіку людського мислення й пізнання, виникаючи як результат зіставлення непізнаного з пізнаним і слугує меті категоризації предметів і явищ навколишнього світу.

Теорію когнітивної, чи концептуальної, метафори розробили Дж. Лакофф і М. Джонсон наприкінці минулого століття, а її основні постулати викладено у відомій монографії «Метафори, якими ми живемо» [1]. Згодом ідея концептуальної метафори поглибилася в працях М. Джонсона «Тіло у свідомості», «Жінки, вогонь і небезпечні речі: що категорії розкривають про розум» і роботі «Сучасна теорія метафори» Дж. Лакоффа.

Згідно з теорією когнітивної/концептуальної метафори, сприйняття людиною навколишнього світу метафоричне й базується на сенсорно-моторному, тілесному досвіді. При сприйманні конкретного предмета, для якого вже існує категорія, людині неважко співвіднести цей новий предмет із наявною категорією за умови, якщо предмет має всі необхідні ознаки й риси цієї категорії. Так, побачивши невідому породу собак, дитина, як правило, безпомилково співвідносить цю породу до категорії собак, а не кішок чи птахів. Навпаки, нове явище, для якого не існує підходящого слова в мові, порівнюється з чимось відомим, нерідко «запозичуючи» наявне слово/вираз з номінативною метою.

Розвідки про когнітивні/концептуальні метафори емоцій останніми десятиліттями набули неабиякої популярності. І це не випадково, адже емоції, як зазначає З. Кевечес [2], на відміну від абстрактних концептів, складно осмислити без залучення метафор, образ-схем та інших когнітивних моделей. Схожу думку висловлює О. В. Ваховська, зазначаючи, що «емоції як квалія є особистим досвідом, що його можливо словесно описати переважно за допомогою метафор» [3, с. 33], бо вони – «це той феномен, та структурна риса, що робить мову виразною, рухомою і взагалі можливою» [4, с. 45].

У працях зарубіжних і вітчизняних лінгвістів описується, як емоції концептуалізуються через метафори, у т. ч. у різних культурах (А. Вежбицка; З. Кевечес; К. Соріано; С.-П. Сервель та ін.), а також визначається роль метафор у структуруванні емоцій (Г.-А. Саучюк). Сьогодні відомо про дослідження таких когнітивних метафор, як ГНІВ (З. Кевечес; Т. А. Крисанова; Н. Я. Лотоцька; К. Мацукі; К. Т. Павлюк; Н. В. Спіжавка; Ч. Форсвілл), ЛЮБОВ (З. Кевечес), СТРАХ (О. О. Борисов; О. О. Коляденко), РАДІСТЬ (М. М. Ольхович-Новосадюк; Ю. Ю. Шамаєва), СМІХ (І. В. Данилюк) тощо. Порівняльний аналіз когнітивних метафор негативних емоцій (ГНІВ, СУМ і СТРАХ) на матеріалі англійської та в'єтнамської мов зробив Буї Кхань Лі. З погляду перекладознавства, цікавою є розвідка «Відтворення конвенціональних метафор емоцій в українських перекладах». У ній представниця Харківської школи когнітивного перекладознавства А. П. Мартинюк описує способи перекладу англійських метафор емоцій засобами української мови. Загалом дослідниця аналізує сімнадцять емоцій та емоційних станів: любов, гнів, смуток, надію, страх, огиду, роздратування, розчарування, довіру, провину, паніку, закоханість, сумнів, захоплення, веселощі, шок [5]. Кластеру емоцій – страх, смуток, щастя, без-

турботність – присвячене виконане на перетині теорії штучного інтелекту й когнітивної лінгвістики дослідження О. В. Ваховської. Авторка має на меті створити формальну модель метафори, адже «за використання методологічного інструментарію когнітивної лінгвістики, а саме доробку семантики лінгвальних мереж, метафоричне значення може бути репрезентоване в такий спосіб, який постане придатним для обчислення в системах штучного інтелекту» [3, с. 33].

На відміну від указаних вище праць, наша розвідка розширює уявлення про когнітивні метафори емоцій, оскільки стосується не стільки опису емоцій, скільки фізіологічних проявів чи поведінкових реакцій на емоції. Дослідження виконане на матеріалі концепту СЛЪОЗИ/ПЛАЧ, матеріалом для дослідження стали твори українських письменників ХХ – початку ХХІ століть, а також дані лексикографічних праць української мови.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в описі основних метафоричних моделей на позначення концепту СЛЪОЗИ/ПЛАЧ. Для цього в роботі вирішуються завдання: 1) коротко охарактеризувати теоретичні засади концептуальної метафори як когнітивного механізму осмислення емоцій; 2) виокремити основні онтологічні, структурні та просторові метафори сліз і плачу; 3) описати культурні аспекти, що формують уявлення про плач і сльози в українській мовній картині світу (через опис зв'язку сліз/плачу з емоціями жалю, печалі, горя, з поняттями болю, смерті, душі).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Плач і сльози мають вагоме значення в житті людини. Плач зовні виявляється в особливостях голосу й функціонуванні залоз внутрішньої секреції – сльозах. Останні тлумачаться як «безбарвна прозора солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози при деяких фізіологічних або психічних станах (при подразненні, болю чи сильних переживаннях)» [8, т. 9, с. 386].

Психофізіологічний процес плачу у вітчизняних лексикографічних працях розуміють як дію за зн. *плакати* та звуки, утворювані цією дією: *плакати* – 1. Лити сльози (з горя, від болю, зворушення). // Побиватися, тужити за ким-небудь, проливаючи сльози. // *перен.* Жалкувати за ким-небудь; журитися. // Напо-

внюватися сльозами (про очі). 3. *перен.* Нарікати, скаржитися; плакатися [9, с. 2438]. Згідно із цим визначенням, плач є емоційною реакцією людини, яка за кимось тужить або жалкує, на щось скаржитися чи нарікає; суб'єктивним психічним станом, що «у вигляді переживань ... неприємного відображає ставлення людини до навколишнього світу, інших людей і самої себе» [10, с. 11].

В основі плачу лежать емоційні стани широкого діапазону: смуток, печаль, страх, гнів, жаль, а також не представлені в лексикографічній статті позитивні емоції на кшталт радості, щастя: *плакати від щастя, плакати від/з радості* [11, с. 263]; *сміюся гіркими сльозами* (С. Пантюк).

Переживаючи негативні, рідше позитивні емоції, плачун страждає не стільки фізично, скільки душевно. Так, описуючи внутрішню форму назв емоцій, П. О. Селігей установив: псл. **žalbь* «жаль», що зводиться до іє. **gʷēl-* «колоти, жалити, тортури», первісно означало лише фізичне ушкодження, болісний вплив на тіло, тобто те, що може викликати неприємні відчуття. Згодом завдяки ситуативній або часовій метонімії **žalbь* стало позначати вже страждання від цього ушкодження. У такий спосіб значення лексеми розширилося, і сьогодні *жалем* називають смуток і страждання загалом, не обов'язково від фізичного болю [10, с. 9]. На зв'язок жалю й болю вказує Л. І. Ніколаєнко. За дослідницею, «емоція жалості може проявлятися в поєднанні з болем, оскільки вона й сама дуже часто переживається як психічний чи навіть фізичний біль» [12, с. 142].

Схоже із жалем значення й у печалі. Печаль, за З. Кевечесом, – це дещо, що людина відчуває, коли помирає той, кого вона любила, і людина виражає це почуття через плач [13, с. 88]. Зв'язок між плачем, горем і смертю зафіксовано в українських висловах *голосити, ніби по мертвому, обмивати сльозами (покійника), приповідці «Треба йти на похорон – поможу людям плакати»* [11, с. 262–263]. Невипадково одне зі значень лексеми «плач» – це «старовинна обрядова жалібна пісня на похороні, поминках або весіллі» [9, с. 2445]. Спорідненість плачу та смерті відзначає О. М. Моціяка, яка виділяє в семантиці категорії «плачу» такі дві його особливості: по-перше, плач – міфологічне амбівалентно-синкретичне ціле, що

розмежовує сакральний і профанний простір, «той» і «цей» світ; по-друге, плач – жанр народної творчості (голосіння), пов'язаний із поховальними обрядами й архаїчними уявленнями про космос і смерть як найбільш закорінений архетип у колективних уявленнях [14, с. 24].

Прототиповий сценарій печалі, що зумовлює плач, має, за А. Вежицькою, вигляд: а) Х дещо відчуває; б) іноді людина думає щось на кшталт цього; в) трапилося щось погане; г) якби я знав, що трапиться, я би сказав: «Я цього не хочу»; ґ) зараз я не говорю цього; д) тому що я нічого не можу зробити; е) через це ця людина відчуває щось; є) Х відчуває щось на кшталт цього [15, с. 180].

Як бачимо, у плачу вгадується безпорадність людини перед тим, із чим вона не в змозі впоратися. Плакун інстинктивно й несвідомо відмовляється протистояти дійсності, яка видається йому занадто печальною, страшною, величною чи зворушливою. Отже, зумовлені емоціями плач і сльози – це психологічна розрядка, символ очищення від негативу, ефективний засіб боротьби зі стресом і неврозом; вони виводять з організму токсини й приносять душевне заспокоєння. Невипадково, «виплакатись – це те саме, що розповісти про своє горе» [16], *очистити душу сльозами* [11, с. 263]. Напр.: *Вона плакала, ридала вголос, виливаючи зовні те, що труїло їй серце* (Дарина Гнатко).

У світлі уподібнення плач і сльози сприймаються носіями мови як система онтологічних, структурних та орієнтаційних метафор [1, с. 10–12, 15–22, 26–33, 53–56, 62–69, 127, 148]. Вони порівнюються з речовиною, рідиною, субстанцією, матеріальним об'єктом, прикрасою, вогнем/теплом/холодом, смаком (онтологічні метафори); стають схожими на тварину, хворобу, зброю, насильство чи соціальний жест (структурні метафори); або отримують розташування верху-внизу, назовні-усередині (орієнтаційні метафори).

Онтологічні метафори є одним із різновидів метафор (образних порівнянь), у яких абстрактні «нематеріальні феномени (ідеї, емоції, дії, події тощо) концептуалізуються як матеріальні об'єкти (предмети, речовини)» [17, с. 43], субстанції чи контейнери/вмістилище.

ПЛАЧ/СЛЬОЗИ ЦЕ (МАТЕРІАЛЬНИЙ) ОБ'ЄКТ: *видавлювати (видаввити) сльози*

*(сльозу); втирати (втерти) сльози (сльозу); змахнути сльозу (сльози); зронити сльозу; зупинити сльози; котяться (покотилися, линуць) дрібні (рясні, пекучі і т. ін.) сльози; ронити (роняти) сльози (сльозу); сльози закрутилися в (на) очі (очах); сльози крутяться (сльоза крутиться) в очах; тремтять (тремтіли) сльози на очах; виточити сльози [з очей]; засівати землю слізьми; пробити сльозою; розпускати (розпустити) сльози; спиняти (спинити) сльози; сходити слізьми (сльозами); точити сльози; ховати сльозу [8, т. 9, с. 386]; в очах блищали сльози (А. Головка) тощо. Як бачимо, сльози постають як матеріальні об'єкти, що можна зберігати, накопичувати, видаляти; вони мають траєкторію руху, форму, вагу, колір і розмір. Скажімо, квантитативні ознаки слізної реакції представлені у висловах *мішок сліз; рясні сльози; дрібні сльози; лити сльози в три рівчаки (ручай); плакати стома плачами* [11, с. 263, 319–320]; *сльоза велика* (Ю. Андрухович), *цілий Всесвіт в сльозі на щоці* (Л. Ромен), *на півнеба – загусла сльоза* (Л. Ромен), при цьому найчастотнішими є гіперболізовані вияви кількості сліз.*

Як відомо, сльози не мають кольору, однак в українській мові існує вислів *криваві сльози*, що вказує на змішування двох тілесних рідин – сліз і крові: «*криваві сльози – гіркі, невтішні сльози*» [8, т. 4, с. 337]; у *сльозах кривавих* (Н. Федорак); *не вірити чорно-кривавим сльозам* (М. Савка); *червоні сльози* (А. Сітало). Цікавими є також інші кольорові ознаки сліз: *позолочені сльози* (Ю. Андрухович); *витиснув сльозу золоту* (І. Римарук); *брунатні сльози* (С. Жадан), де *брунатний* «коричневий; темно-жовтий» [8, т. 1, с. 241]; *вапняні сльози* (Н. Федорак), де прикметник-кологоратив *вапняний* має значення «кольору вапна, тобто білого» [8, т. 1, с. 290] і передає значення непрозорості.

Крім того, концептуалізовані сльози мають зв'язок із вагою, матеріалом/речовиною та їх властивостями: *важка сльоза* (Л. Ромен); *важкі і ртутні сльози* (В. Симоненко), де «ртутний» – це «подібний чим-небудь (кольором, вагою, рухливістю і т. ін.) до ртуті» [8, т. 8, с. 890]; *свинцеві сльози* (І. Хухра), де «свинцевий» – це «який здається значним вагою внаслідок утоми, слабкості і т. ін.; важкий» [8, т. 9, с. 72]; *вдавилась криком я і вже не в змозі ковтати приторні тягучі сльози...*

(О. Ляшенко), де «притомний» уживається у зн. «нудний», а тягучий – «липкий, в'язкий, який тягнеться від дотику» [8, т. 10, с. 342]; *загула сльоза* (Л. Ромен). Усі вони – це «компоненти мовоопису важких, болісних почуттів та емоцій, складних психоемоційних станів і ситуацій» [20, с. 117–118].

СЛЬОЗА ЯК ПРИКРАСА. В українській мовній картині світу сльози порівнюються з намистинами, кришталем, смарагдом, діамантами, перлинами тощо: *намистина* «одне зерно намиста» – прикраси з перлів, коралів, різнокольорових камінців [8, т. 5, с. 128]; *кришталь* – «прозорий безбарвний різновид кварцу, який використовують у ... ювелірній справі» [9, с. 1433]; *смарагд* – це «коштовний прозорий камінь яскраво-зеленого забарвлення» [8, т. 9, с. 395]; *діамант* – «коштовний камінь – алмаз, штучно огранований і відшліфований» [9, с. 769]. Напр.: *намистини-сльози* (Ю. Бурковська); *сльози, мов кришталь* (Л. Ромен); *свою сльозу-кришталь* (Л. Ромен); *смарагдами всі сльози стануть* (Ю. Андрухович); *сльози-діаманти* (Г. Чупринка); *сльозини перлинами блищать* (О. Донченко) та ін.

Прикладом метафори **СЛЬОЗА ЯК ПРИКРАСА** можна вважати образ *сльози-перли* – назву циклу трьох віршів («Сторонньоко рідна, коханий мій краю!», «Україно, плачу сльозами над тобою», «Всі наші сльози тугою палкою»), що його Леся Українка присвятила І. Франкові. Як видно з прикладів, сльози можуть ставати «річчю», «власністю», «естетичним елементом»; вони розуміються як об'єкти з певними естетичними характеристиками, як щось, що «прикрашає» людину, надає їй особливого, привабливого, святкового вигляду. Отже, слізна реакція людини виступати не проявом болю/страждання, а елементом, що додає плакунові краси й виразності.

ЕМОЦІЇ ЦЕ РІДИНА, ЛЮДИНА ЦЕ КОНТЕЙНЕР, ПЛАЧ ЦЕ ПЕРЕЛИВ/ВИЛИВ (пор. із універсальною метафорою **ЕМОЦІЇ ЯК РІДИНА В КОНТЕЙНЕРІ**) – метафори, згідно з якими емоції постають рідиною, що її можна «вилити», «збирати», «мати». Напр.: *лютьсся сльози, як ріка* (В. Симоненко); *мити сльозами лице (обличчя, бороду і т. ін.)* [18, с. 389], *лити (проливати) / пролити сльози* [18, с. 336]; *котяться (линуть) / покотилися дрібні (рясні, пекучі і т. ін.) сльози*

[градом] [19, с. 831]; *умиватися (рідко митися) / умитися сльозами (сльозами, сльозою)* [18, с. 735]; *обливати (рідше обмивати) / облити (рідше обмити) [гіркими (гарячими, рясними і т. ін.)] сльозами (сльозами); обливатися (рідше заливатися; обсипатися і т. ін.) і облитися (рідше залитися, обсипатися і т. ін.) [гіркими (гарячими, буйними і т. ін.)] сльозами (сльозами)* [18, с. 451]; *обмивати / обмити сльозами* у зн. «плакати з якого-небудь приводу; оплакувати» [19, с. 572]; *облити свою душу сльозами* у зн. «багато, часто плакати, страждати» [19, с. 569]; *пити сльози* у зн. «мучити, кривдити кого-небудь, знущатися з когось»; *наковтатися сліз; наситатися (нассатися) сліз* у зн. «жорстоко експлуатувати кого-небудь» [8, т. 9, с. 386]; *віділлються (відізвуться) сльози* у зн. «хто-небудь буде покараний за заподіяне комусь зло» [18, с. 667]; *очі не висихають (не просихають) [від сліз]* [18, с. 477].

У теорії концептуальної метафори поняття **КОНТЕЙНЕР** є однією з первинних (базових) образних схем, завдяки якій можливо мислити про щось абстрактне, складне, невидиме чи неосяжне в термінах звичних, тілесно вкорінених образів. Абстрактні поняття (у нашому випадку емоції та їх фізіологічні вияви) осмислюються через просторові структури – певні простори з межами (контейнери, вмістилища), у які щось може входити, перебувати всередині чи виходити назовні. Емоційний стан людини, отже, постає контейнером, який можна залишити, у який можна потрапити або в якому перебуває плакун. Зі структурного погляду, уявлення про **КОНТЕЙНЕР** ґрунтується на тому, що ми сприймаємо себе як об'єкти з межами (у цьому разі межею є шкіра); простори є контейнерами з межами; абстрактні поняття ототожнюються з такими просторами.

Одним із різновидів контейнерної метафори є гідравлічна концептуальна метафора («the hydraulic metaphor of emotions»), коли людські емоції розуміються як рідина всередині людського тіла (контейнера), що накопичується, тисне й згодом виливається назовні: *вибухати плачем* [11, с. 262] = емоційний вибух як гідравлічний прорив; *Його очі наповнилися сльозами* (І. Роздобудько) = контейнер наповнений. Напр.: *вилити / вилити сльози* [18, с. 75]; *Вона плакала, ридала вголос, виливаючи зовні те, що труїло їй серце*

(Дарина Гнатко): КОНТЕЙНЕР → переповнення → витік.

Онтологічно-орієнтаційна метафора ЛЮДИНА/ТІЛО ЦЕ КОНТЕЙНЕР ДЛЯ СЛІЗ/ЕМОЦІЙ базується на тілесному досвіді людини, орієнтаційний компонент представлений асоціаціями «внутрішнє/зовнішнє». С. Сервель, аналізуючи роль різних частин людського тіла в концептуалізації метафор емоцій, особливу увагу звертає на очі (метафора ОЧІ ЦЕ КОНТЕЙНЕРИ ДЛЯ ЕМОЦІЙ). Вони є функціонально значущою частиною людського тіла, оскільки «багато з того, що ми переживаємо та дізнаємося, як кажуть, проходить через очі» [6, с. 248]. Однак в українській лінгвокультурі плач і сльози можуть асоціюватися не лише з очима: *ще не ридало серце так жіноче* (О. Рутецька); *душа його ридала* (Ю. Збанацький); *лив в душі свинцеві сльози* (І. Хухра) тощо.

А. П. Мартинюк підмічає, що в українській мові метафора ЛЮДИНА ЯК КОНТЕЙНЕР підміняє крос-культурну концептуальну модель ЕМОЦІЯ ЯК КОНТЕЙНЕР, що, на думку авторки, свідчить про культурні особливості концептуалізації емоцій представниками української лінгвокультури [5].

СЛЬОЗИ ЦЕ ВОГОНЬ/ТЕПЛО – асоціація (онтологічна метафора), коли плач і слізна реакція порівнюються з вогнем, спекою, чимось гарячим: *пекучі сльози* [11, с. 320]; *некла щоку важка сльоза* (Л. Ромен); *обливати (рідше обмивати) / облити (рідше обмити) гарячими слізьми (сльозами); обливатися (рідше заливатися; обсипатися і т. ін.) і облитися (рідше залитися, обсипатися і т. ін.) гарячими слізьми (сльозами)* [18, с. 451]. Така асоціація не випадкова, оскільки давні слов'яни нерідко порівнювали з полум'ям пристрасні чи неприємні емоції: горе ← псл. **gorěti* «горіти»; запал «завзяття» ← палкий «який добре горить»; печаль ← псл. **rekti* «пекти»; пожежа «сильне почуття» ← пожежа «полум'я» [10, с. 15].

Від високої температури стає сухо: *заходиться сухим плачем (риданням); сушити очі; плакати до сухих очей* [11, с. 263]. За Л. О. Ставицькою, «сльози сохнуть – це найболючіше людське страждання, ще трагічніше від того, що воно не виплакане і невимовлене», натомість *сльози висохли* – «припинилось страждання» [16]. Вислів *висушувати сльози (сльозу)* озна-

чає «втішати, заспокоювати того, хто плаче» [9, с. 373] і свідчить про здатність людини до соціальної регуляції та самокорекції, про її вміння відновити гармонію взаємин, напр.: *Поцілунками він висушував її сльози, і вона заспокоювалась* (А. Шиян).

Основу цих метафор становлять психосоматичні уявлення про тіло як умістилище емоцій та ідея зростання температури тіла (пор. такі лексеми, як *кипіти, бурлити, вибухати, випускати пару* і под.). Так, психологи й фізіологи довели, що температура людського тіла зростає під час переживання негативних емоцій. Спочатку гаряча субстанція (рідина чи пар) «закипає», але оскільки жар постійно назбирується в посудині й зумовлює зростання тиску, це врешті-решт призводить до вибуху [26, с. 177]: *сльози скипілися; закипають (закіпіли) сльози; киплять (кипіли) сльози в (на) очах* [8, т. 9, с. 386]; *вибухати плачем* [11, с. 262].

Метафора СЛЬОЗИ ЦЕ ХОЛОД «виформовується завдяки поєднанню емотива сльози та прикметників чи іменників із змістотвірною семою ‘холод’» [20, с. 119]: *скрижанілі сльози* (В. Крикуненко); *холодні сльози, мов кришталь, ... стікають в ніч* (Л. Ромен); *слід холодних сліз* (М. Кіяновська). На думку Г. В. Дядченко, образам із семами ‘холодний’, ‘крижаний’ властивий більший ступінь експресивності, що простежується в мовоописах таких негативних психологічних станів, як розпач, відчай тощо [20, с. 119].

Окрім температури, сльози мають смак – солодкий, солоний, гіркий або кислий: *солодкий смак сльози* (Н. Дурунда); *сміюся гіркими сльозами* (С. Пантюк); *вмиватися гіркими сльозами; кисне, як солоний огірок; кисне, як кваша; кисла кваша* [11, с. 262–264], де *киснути* – ставати кислим; довго мокнути; бути в пригніченому стані, журитися, сумувати [9, с. 1315]. Отже, отримуємо когнітивну метафору СЛЬОЗИ ЦЕ СМАК (кислий, гіркий, солоний, солодкий), що подібно до крос-культурної метафори ЕМОЦІЇ ЦЕ СМАК базується на тілесному досвіді людини.

Варто зазначити, що смак людина відчуває завдяки смаковим рецепторам, якщо рідина чи їжа потрапляє до рота. Солонуватий смак сліз людина відчуває, коли вона сильно плаче, сльози течуть по обличчю й потрапляють до рота. У разі солодких, кислих і гірких сліз відповідні прикметники («солодкий»,

«гіркий» і «кислий») позначають не смак сліз, а в переносному значенні характеризують обставини чи причини, що їх зумовили. Так, солодкі сльози виникають через фізичні чи психологічні приємні причини, а гіркі й кислі сльози – навпаки, неприємні: **солодкий** – «3. Який викликає приємні відчуття, дає насолоду; // Який дає моральне задоволення, втіху; // Який викликає почуттєву насолоду. 4. *перен.* Який дає відчуття приємності або виражає задоволення, радість, насолоду (про думки, почуття, стан людини)» [8, т. 9, с. 446]; **гіркий** – «3. *перен.* Сповнений горя, біди; тяжкий; // Той, який завдає горя, болю, гіркоти; дошкульний, вразливий; // Викликаний горем, прикристю; який виражає горе, страждання» [9, с. 635]; **кислий** – «3. *перен.* Незадоволений, пригнічений, похмурий, сумний; // Який виражає незадоволення, пригніченість, нудьгу, сум (про обличчя, настрій, голос і т. ін.)» [9, с. 1314].

На межі температурно-смакових ознак перебувають сльози гіркі: *вмиватися (плакати) гіркими сльозами* [11, с. 263]; *змахну сльозу гіркотну крадькома* (Л. Ромен). Згідно з етимологічними розвідками Т. О. Черниш, *гіркі сльози* є синонімом до *сліз гарячих (горючих, пекучих)* насамперед через генетичні корені, що сягають ще праіндоєвропейської доби загалом і праслов'янського дієслова *gorěti* зокрема. Сучасний корінь *гор-*, основний структурний елемент слов'янських континуантів колишнього *gorěti*, що абстрактно виражає ідею фізичного горіння, зводиться до індоєвропейського кореня **gwher-/gwhor* «горіти, палати». У словниках слов'янських мов досі укр. *гіркий*, рос. *горький*, білор. *горкі*, пол. *gorzki*, чеськ. *hořký* тлумачаться як «такий, що пече, обпалює язик». Первинна мотивованість назви за дією на органи чуття з часом набула більш узагальненої оцінки, розвинула вторинні значення «дошкульний, вразливий, прикрий, неприємний», що пов'язуються з психічною діяльністю людини. Тотожність прикметників *гарячий* і *гіркий* спостерігається в поширеному в багатьох слов'янських мовах фразеологізмі: укр. *плакати гіркими (гарячими, горючими) сльозами*, рос. *плакать горькими (горячими, горючими) слезами*; пол. *plakać gorzkimi (gora, cymi) Izami*; чеськ. *hořce (horce) plakati*; сербохорв. вислову *луту горке сузе*; словацьк. *ronit' horké slzy* [21]. Разом

із тим значення відмінність між гіркими та гарячими слізьми все-таки існує: *гіркі (горючі) сльози* – болісний, нестримний плач, ридання [8, т. 2, с. 139; 27, т. 9, с. 387]; *гарячі й палкі (палючі) сльози* – сльози, викликані дуже сильними переживаннями чи почуттями [8, т. 2, с. 37; 27, т. 6, с. 31, 32].

Як бачимо, досвід емоцій осмислюється через відчуття тіла – смак, тепло, тиск тощо. У когнітивній лінгвістиці це досліджується як приклад сенсорної метафори (детальніше про сенсорні метафори див.: [22; 23 та ін.]).

Структурні метафори – образні порівняння, у яких абстрактне поняття (емоційний стан, плач, сльози) осмислюються через структуру іншого явища (звіряча поведінка, фальш, тиша тощо).

По-перше, поведінка плаксія уподібнюється тваринам і відсилає нас до зооморфної структурної метафори ЕМОЦІЯ (ПРИСТРАСТЬ) ЯК ЗВІР УСЕРЕДИНІ НАС. Явище зооцентризму й «олюднення» прояву емоцій у тварин пов'язано з тим, що «в процесі еволюції ... в центрі світу людини перебувала тварина», внаслідок чого «життєдіяльність тварини в трансформованому вигляді стала основою для «еталонної шкали» [24, с. 176]. Перенесення поведінки тварини на поле людської емоційності демонструють вислови *завити, як вовк* (емоційний стан людини структурується через поведінку тварини; структурна зооморфна метафора); *скімлитися, як кривий цуцик* (через образ жалюгідної тварини плач показано як слабкість; структурна соціально-оцінна метафора); *плакати, як риба в неводі* (мовчазне, приховане страждання = риба плаче неголосно як приклад структурної образної метафори тиші); *крокодилячі сльози* (фальшивий, удаваний плач через культурний образ поведінки тварини; структурна культурна метафора) [11, с. 263, 320]; *віділлється вовкові овечі сльози*; *зозулинні сльози*; *як у kota сліз «дуже мало»* [8, т. 9, с. 386]; *як котячих сліз (сльоз)*, жарт. [25, с. 287], *[і] котові на сльози нема (немає, не вистачить і т. ін.)* [18, с. 430]; *як горобинячі сльози*, жарт. у зн. «дуже мало» [25, с. 287] тощо.

Із тваринним світом пов'язуються «знакові текстові актуалізатори інтенсивності людського страждання – поетичний зворот *дико плакати* (містить обставину міри і ступеня вияву експресивності дико), градаційно-

протиставна метафора *не плакати – вити*» [20, с. 122], напр.: *дико плачу* (Л. Ромен); *Ні, я не плачу! Я – вию!* (А. Сітало).

По-друге, виділяємо когнітивну метафору СЛЪОЗИ/ПЛАЧ ЯК ПОВЕДІНКА/СОЦІАЛЬНИЙ ЖЕСТ. Оскільки в основі цієї асоціації лежить уявлення про плач як оціально-оцінний поведінковий акт, таку метафору можна вважати не лише структурною, а й культурно-соціальною.

У гендерному аспекті, плач, або «сльози жалості», – це типово жіноча реакція в стані пригніченості, депресії, бажанні пояснити власні негаразди радше невезінням, невдачею, злим роком, аніж відсутністю знань і здібностей: *жінці плакати, як гусакові босоніж ходити; плакати, мов п'яна баба; кисла Оришка; плакати, як роба в неволі* [11, с. 262–264], де *роба* – заст. роботяща, працююча людина (про жінку) [8, т. 8, с. 582] тощо. Слізну реакцію також пов'язують із дітьми. Згадаймо слова й вислови на кшталт *плакати, як дитина; кувакати, розкувакуватися* (про немовлят); *розкузьомитися* (про дітей). Такі приклади підтверджують, що слізна реакція виконує комунікативну функцію. Згадаймо: немовлята «розмовляють» за допомогою плачу, однак із віком і розвитком мовлення кількість випадків плачу зменшується. По мірі дорослішання людини ставлення соціуму до сліз і мовця, який проявляє їх, стає негативнішим: плач трактують як слабкість, що пробається лише дітям. Звідси – порівняння *плакати, як дитина*: – *Ти хочеш мене покинути... – плакала як дитя* (Н. Доляк); *Вона наплакалася вволю, хлипаючи, як маленька* (О. Гончар).

«Намір приховати емоційний стан і, відповідно, сльози визначається небажанням людини постати у вразливому стані й стати жертвою насмішки, цькування чи агресії. Як наслідок, людина намагається усамотнитися, щоби дати волю сльозам або приховати їх»: *плакати безслізно; ковтати сльози; витирати непрохані сльози; не виставляти сльози напоказ* [11, с. 262–263]; *плакати нишком; злизувати сльози; змахувати сльози* тощо. Напр.: [усамотнення:] *Сховавшись у гардеробній, дала волю сльозам* (О. Сайко); [приховування сліз:] *Жінка витерла долонями сльози* (М. Кідрук).

По-третє, можна вичленувати структурну метафору СЛЪОЗИ – ЦЕ ХВОРОБА, оскільки

в пригніченому емоційному стані, який супроводжується плачем, «відбуваються зрушення в діяльності органів тіла, що пояснюється тісним зв'язком між емоціями та діяльністю організму. Інакше кажучи, емоційний стан супроводжується фізіологічними змінами в організмі, а концептуальні метафори виступають мотиватором зміни значення за принципом «фізіологічні відчуття → внутрішній стан» [26, с. 182]. Тобто ми сприймаємо емоційний стан через знайомий досвід тілесного болю чи фізичного впливу.

Плач виникає як психоемоційний тригер на сум, страх, безсилля чи радість, при цьому активується лімбічна система мозку (насамперед гіпоталамус та амігдала), подразнюється слъозова залоза й виникають сльози. Паралельно із цим відбувається інші зміни в організмі людини: пришвидшується дихання, стискається горло (т. зв. «клубок у горлі»), тремтять м'язи обличчя, через активність вегетативної нервової системи червоніє обличчя, а ридання отримує звукове вираження. Через надмірне слъозовиділення сльози заливають рогівку й змінюють фокусування світла, також можливе моргання чи мимовільне зажмурювання очей, відтак тимчасово погіршується зір. У людини виникає відчуття затьмарення, туману, що часто метафоризується, напр.: *Леся вибігла, нічого не бачачи перед собою крізь сльози* (О. Сайко); *за слізьми (сльозами, слізеньками) [і (й)] світа (білого, Божого) не бачити* [9, с. 120]; *Заплакана, крізь сліз туман заусміхалась* (П. Дорошко); *очі туманяться слізьми* (Гр. Тютюнник). Отже, обмеження бачення = занурення в емоції сльози – перешкода огляду, бачення → емоційне затемнення. Наведені вище приклади сліз прямо вказують на погіршення зорових відчуттів, переносно – на психоемоційний стан мовця: «Не бачити світу *через що, за чим*: а) тяжко страждати, мучитися» [9, с. 120], що ще раз підтверджує зв'язок між сльозами/плачем і негативними емоціями, які переживає людина. Виникає метафора СЛЪОЗИ ЦЕ ПЕРЕШКОДА/ЗАВІСА/ТУМАН.

Деякі дослідники вважають явище туману елементом метафори ЕМОЦІЇ ЯК РІДИНА. Так, Х. Т. Павлюк зазначає, що «туман, згідно з визначенням, є хмарою з капель рідини, тому можна припустити, що в основі порівняння лежить конвенційна метафора ЕМОЦІЇ

ЦЕ РІДИНА, де сфера джерела – рідина – шляхом нарощування деталізується як туман» [7, с. 80]. Дійсно, лексикографічні праці фіксують пряме значення туману як «скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим» [8, т. 10, с. 316]. Однак у нашій розвідці ми дотримуємося переносного значення туману – «про те, що утруднює бачення, перешкоджає добре бачити» [8, т. 10, с. 316], тобто погіршення людського зору. Пор. також **туманитися** – «1. Покриватися, огортатися туманом, ставати туманним. // Виднітися в тумані; виднітися, як у тумані, як крізь туман. 2. Застилатися, заволікатися слізьми (про очі) або потьмарюватися (про зір, погляд, очі) [8, т. 10, с. 317]. Пор. також вислови «**Мов (немов, як і т. ін.) у тумані**: а) (із сл. бачити, пам'ятати, уявлятися і т. ін.) неясно, невиразно. **Бачити, мов у тумані**; б) (із сл. жити, іти, бути і т. ін.) невиразно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається. **Туман в очах**: а) хтось погано бачить; б) у когось невиразний погляд» [8, т. 10, с. 316].

Окрім погіршення зору, типовими, за нашими спостереженнями, є «респіраторні» маркери плачу. Це вислови на кшталт *давитися плачем (риданням, сльозами, хлипаннями, хлипанцями)* [11, с. 262–263] у зн. «задихатися від приступу плачу; ридати, захлинаючись», *душитися слізьми, задихатися від сліз: Параска, давлячись слізьми, кусала подушку* (Ю. Яновський); *душуся від плачу* (В. Махно); *Харитя почула, що сльози душать її* (М. Коцюбинський); *Юлька задихався від сліз* (Н. Лапіна і С. Горбань). Невипадково П. О. Селігей зазначає, що неприємні емоції (а саме вони здебільшого лежать в основі плачу) мотивуються лексикою зі значенням «тиснути, важке»: пригніченість ← гнітити «давити, стискувати»; тягар «пригнічений настрій» ← тягар «велика вага, тяжка ноша»; тривога ← нім. *Wāga*, пол. *waga* «вага» [10, с. 14].

Розповсюдженим «респіраторним» ефектом від плачу є т. зв. клубок у горлі (*клубком ставати (застрягати) в горлі; клубком підступати (підкочуватися) до горла* в зн. «стискати горло, душити (про біль, образу)»; *клубок підкотився (підступив) до горла* – про відчуття спазму, болісного стиснення в горлі внаслідок сильного хвилювання, переживань

[9, с. 1338]: *Віра намагалася щось сказати, але зробити це не давав клубок гірких сліз в горлі* (О. Лозиков). Причина появи клубка пов'язана з діяльністю нервової системи людини. Просто сутність цього явища можна описати так: коли людина відчуває загрозу чи переживає негативні емоції, нервова система запускає декілька механізмів, спрямованих на допомогу в боротьбі чи втечі. Оскільки для цього необхідне збільшення притоку крові з киснем до м'язів, деякі не потрібні на момент небезпеки функції (напр., травлення) «відключаються». Разом зі збільшенням притоку крові активізується дихання: відкривається горло, розширюються голосові зв'язки, і велика кількість повітря проходить крізь них. Знижуючи стрес, нервова система розгальмовує травлення й, зокрема, процес ковтання, коли голосова щілина закрита, щоб у гортань не потрапила їжа. Однак через плач голосова щілина відкрита: такі перешкоди створюють ефект «клубка».

СЛЬОЗИ ЯК НАСИЛЬСТВО – метафора, яка нам спадає на думку під час аналізу фразеологічних одиниць на позначення злочинів і прокляття: *бодай тя мої сльози побили, вже би гот і сльози втопили* [27, с. 113]. У першому прикладі сльози розуміються як фізичний удар чи агресія, що може «вдарити», «травмувати», «завдати болю»; виникає метафора невимовного страждання чи сильного внутрішнього болю. Оскільки емоції (як фізичні удари/акти агресії) створюють структуру, у якій кожний удар символізує емоційний біль, що залишає слід на плакунові, таку метафору можна вважати онтологічно-структурною. У другому прикладі сльози постають реальним фізичним об'єктом – водою, що може «втопити» людину (персоніфікація) і перегукуються з метафорою **ЕМОЦІЇ ЯК РІДИНА**. Вода зображується як зовнішня непереборна сила, що здатна умертвити людину, не даючи їй триматися на водній поверхні, натомість цілком поглинає плакуна та його переживання. У ситуації сильного емоційного напруження сльози як фізичне утворення настільки накривають плакуна, що він не в змозі самотійно вийти із цього стану. Окрім вищезазначеної метафори **ЕМОЦІЇ ЯК РІДИНА**, спостерігаємо елементи просторової метафори **ЕМОЦІЇ ЦЕ ВСЕРЕДИНІ**, оскільки втонення та предикати «тонутися», «втопати», «утопати», «уто-

нути» тощо розуміються як «1. Занурючись у воду, опускатись на дно під дією сили ваги; потопати. // Мати властивість опускатись на дно, не тримаючись на поверхні води. // Занурюючись у воду, в трясовину і т. ін., гинути, вмирати» [8, т. 10, с. 193]. Образно – людина «поглинається» емоцією і не може «вийти» на поверхню, людина втратила контроль: «4. *перен.* Повністю віддаватися чому-небудь (почуттю, мріям, праці, справі і т. ін.)» [8, т. 10, с. 193].

В основі структурної метафори СЛЪОЗА ЯК ЗБРОЯ лежить сильне душевне страждання, а сльози наділяються властивостями захисту, загрози, атаки, активного фізичного впливу, що має силу та дієвість, подібні до зброї: *Це – розстріл, Сльози-кулі застрягли в душі* (Л. Ромен). У «поєднанні з метафоричним предикатом *застрягли в душі* вона [прикладкова структура *сльози-кулі*] стає одиницею вербалізації художніх мікротем «завдання морального болю», «спричинення важких душевних ран» [20, с. 120].

В основі **орієнтаційних (просторових) метафор** лежить уявлення про ЩОСЬ, що займає певне положення в просторі (вверх-вниз, близько-далеко, усередині-назовні тощо).

Просторова асоціація «верх-низ» універсальна для багатьох культур, при цьому орієнтація догори характерна для позитивних явищ, а орієнтація донизу – для сутностей, що сприймаються негативно. Протиставлення «верх–низ» порівнюється з поведінкою здорових і хворих людей: при гарному самопочутті людське тіло немовби підноситься доверху (ми дивимося в небо, відчуваємо бажання стрибати чи мріємо літати як птахи); у хворобі чи поганому самопочутті людина намагається зайняти вертикальне (прилягти) чи напіввертикальне (присісти) положення. З верхом і легкістю асоціює присемні почуття П. О. Селігей: піднесеність «запал, натхнення» ← підносити «переміщати знизу догори»; окрилення «натхнення» ← крило «орган, за допомогою якого пташки літають»; розважати «заспокоювати, веселити», букв. «позбавляти ваги». Натомість неприємні емоції мотивуються лексикую зі значенням «тиснути, важке»: пригніченість ← гнітити «давяти, стискувати»; тягар «пригнічений настрій» ← тягар «велика вага, тяжка ноша»; тривога ← нім. *Wāga*, пол. *waga* «вага» [10, с. 14].

Справедливо зазначити, що останнім часом уявлення про те, що ВЕРХ ЦЕ ДОБРЕ й НИЗ ЦЕ ПОГАНО вважають «швидше як тенденцію, аніж правило» [6, с. 257; 28, с. 4]. Як відомо, сльози є рідиною, що продукується слізними залозами задля зволоження рогівки, очищення від зовнішніх подразників (пил, дим) чи виведення емоційного напруження (т. зв. емоційні сльози). З погляду біохімії, емоційні сльози мають особливий склад і містять більше гормонів стресу (напр., адренкортикотропний гормон) та ендорфіни, що призводить до гормональної саморегуляції, саме тому після плачу людині, як правило, легшає: СЛЪОЗИ ЯК ПОЛЕГШЕННЯ/ОЧИЩЕННЯ. В українській лінгвокультурі «катарсичну властивість сліз, їх здатність приносити полегшення, душевне очищення ... естетизують епітетні конструкції з домінуючими семами 'прозорість', 'чистота'» [20, с. 121], напр.: *чистая сльоза* (В. Крикуненко).

Оскільки сльози пов'язані здебільшого з переживанням неприємних емоцій, виникає орієнтаційна метафора СЛЪОЗИ ЦЕ ВНИЗ: *Сльози текли йому по щоках і зупинились в куточках рота* (В. Винниченко); *сльозами стікає по обличчю* (С. Жадан). = сльози течуть униз → емоція – рідина, що рухається донизу.

Прикладами метафори СЛЪОЗИ ЦЕ НАЗОВНІ/УСЕРЕДИНУ є: (= стримувати емоції всередині → емоція – вміст у контейнері): *ховати сльозу* [19, с. 929]; *втратити сльози* [18, с. 136].

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямі. Плач – це психофізіологічна реакція, в основі якої лежать негативні, неприємні переживання різного ступеня інтенсивності, а також внутрішній стан самого мовця. Він водночас спричиняє функціонування залоз внутрішньої секреції (сліз) і дисфункцію внутрішніх органів (очей, горла).

В основі плачу лежать емоційні стани широкого діапазону: смуток, печаль, страх, гнів, жаль (рідше радість, щастя), від яких плакун страждає не стільки фізично, скільки душевно.

Концептуалізація плачу і сліз доволі різноманітна: українською мовною свідомістю ця психофізіологічна реакція сприймається як матеріальний об'єкт, гаряча рідина в кон-

тейнері, вогонь/тепло/холод, смак, прикраса (онтологічні метафори); тварина, хвороба, соціальний жест, насильство, зброя (структурні метафори); просторові поняття «низ», «назовні» й «усередину» (орієнтаційні метафори). Деякі види метафор є проміжними типами (онтологічно-просторові, онтологічно-просторові), а також отримують культурне забарвлення. В українській лінгвокультурі сльози засвідчують тісний зв'язок

з емоціями жалю, печалі, горя, а також із поняттями болю, смерті, душі.

Таке бачення сліз і плачу визначається теорією когнітивної, або концептуальної, метафори, коли сприйняття людиною навколишнього світу метафоричне й базується на сенсорно-моторному, тілесному досвіді.

До перспектив дослідження належить аналіз концептуальних метафор СЛЮЗИ та ПЛАЧ в англійській лінгвокультурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago : Chicago University Press, 1980. 242 p.
2. Kövecses Z. *Metaphors of anger, pride and love*. Amsterdam. Philadelphia : Benjamins, 1986. 147 p.
3. Vakhovska O. Metaphors of emotions: towards a data-driven formalization. *Вісник КНУТ*. 2021. Т. 24. № 1. С. 33–48.
4. Сазонова Я. Тілесна метафора як ознака соціально політичного дискурсу. *Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов у світі* : збірник матеріалів V Міжнар. наук.-практ. інтернет конф., м. Суми, 30 лист. 2022 р. Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми, 2022. С. 45–48.
5. Мартинюк А. П. Відтворення англійських конвенціональних метафор емоцій в українських перекладах. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2017. № 85. С. 21–28.
6. Cervel S. P. A cognitive approach to the role of body parts in the conceptualization of emotion metaphors. *Epos: Revista de filología*. 2001. № 17. P. 245–260.
7. Павлюк К. Т. Метафоричне втілення емоційного концепту ANGER (на матеріалі романів-антиутопій Лорен Олівер «Delirium», «Pandemonium», «Requiem»). *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 4. С. 79–83.
8. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum.in.ua/>.
9. Словник української мови online (2015–2025). Український мовно-інформаційний фонд НАН України. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.
10. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
11. Вусик О. С. Словник українських синонімів. Дніпро : Січ, 2000. 424 с.
12. Ніколаєнко Л. І. Портретизація жалості у мовній картині світу. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2015. № 12. С. 137–146.
13. Kövecses Z. *Language, mind and culture. A practical introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2006. 400 p.
14. Моціяка О. М. Поезія Тараса Шевченка як плач. *Література та культура Полісся*. 2012. № 71. С. 24–32.
15. Wierzbicka A. *Semantics. Primes and universals*. New York : Oxford University Press, 1996. 512 p.
16. Ставицька Л. О. Про один поетичний образ Тараса Шевченка. *Культура слова*. 1989. № 37. URL: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine37-8.pdf.
17. Приходченко О. О. Роль онтологічних метафор у вербалізації концептів ЖИТТЯ-СМЕРТЬ у готичній картині світу. *Науковий вісник Херсонського університету*. 2018. № 3. С. 42–47.
18. Білоноженко В., Винник В. *Фразеологічний словник української мови*. Київ : Наукова думка, 2003. 1098 с.
19. Паламарчук Л. *Фразеологічний словник української мови*. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
20. Дядченко Г. В. Емотив сльози в українських поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Українська мова*. 2019. № 2. С. 116–124.
21. Черниш Т. О. Чому сльози гіркі? *Культура слова*. 1981. № 20. С. 80–84. URL: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine20-19.pdf.
22. Cazeaux C. Metaphor and the categorization of the senses. *Metaphor and Symbol*. 2002. № 17(1). P. 3–26.
23. Кобзар Ю., Міняйло Р. Оцінювальна сенсорна метафора в українсько-польському континуумі. *Мова і право : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 17 жовт. 2023 р.* Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 124–126.
24. Трофімова О. В. Тілесна метафора як механізм утворення фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах. *Вісник Житомирського державного університету*. 2011. № 57. С. 174–178.

25. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.
26. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти : монографія. Київ, 2018. 404 с.
27. Галицько-руські народні приповідки. Львів, 1909. Т. 3. Вип. 1. 300 с.
28. Cienki A. Some properties and grouping of image schemas. *Lexical and syntactical constructions and the constructions of meaning* / M. Verspoor, K. Dong Lee, E. Sweetser (eds.) Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1997. P. 3–15.

REFERENCES

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (1986). *Metaphors of anger, pride and love*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
3. Vakhovska, O. (2021). Metaphors of emotions: towards a data-driven formalization. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvystychnoho universytetu*, vol. 24(1), pp. 33–48.
4. Sazonova, Ya. (2022). Tilesna metafora yak oznaka sotsialno-politychnoho dyskursu [Bodily metaphor as a sign of socio-political discourse]. *Suchasni tendentsiyi u vykladanni inozemnykh mov u sviti* (pp. 45–48), Sumy [in Ukrainian].
5. Martyniuk, A. P. (2017). Vidtvorennia anhliiskykh konventsionalnykh metafor emotsii v ukrainskykh perekladakh [Reproduction of English conventional metaphors of emotions in Ukrainian translations]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina*, vol. 85, pp. 21–28 [in Ukrainian].
6. Cervel, S. P. (2001). A cognitive approach to the role of body parts in the conceptualization of emotion metaphors. *Epos: Revista de filología*, vol. 17, pp. 245–260.
7. Pavliuk, K. T. (2018). Metaforychne vtilennia emotsiinoho kontseptu ANGER [Metaphorical embodiment of the emotional concept ANGER] (na materiali romaniv-antyutopii Loren Oliver “Delirium”, “Pandemonium”, “Requiem”). *Lvivskyi filolohichnyi chasopys*, vol. 4, pp. 79–83 [in Ukrainian].
8. Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary] (u 11 t.). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <https://sum.in.ua/> [in Ukrainian].
9. *Slovnnyk ukrainskoi movy online* (2015–2025). *Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy* [Ukrainian Language and Information Fund of the NAS of Ukraine]. Retrieved from: <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0> [in Ukrainian].
10. Selihei, P. O. (2001). Vnutrishnia forma nazv emotsii v ukrainskii movi [The internal form of emotion names in the Ukrainian language]. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
11. Vusyk, O. S. (2000). *Slovnnyk ukrainskykh synonymiv* [Dictionary of Ukrainian synonyms]. Dnipro [in Ukrainian].
12. Nikolaienko, L. I. (2015). Portretyzatsiia zhalosti u movnii kartyni svitu [Portrayal of pity in the linguistic picture of the world]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova*, vol. 12, pp. 137–146 [in Ukrainian].
13. Kövecses, Z. (2006). *Language, mind and culture: A practical introduction*. Oxford : Oxford University Press.
14. Motsiaka, O. M. (2012). Poeziia Tarasa Shevchenka yak plach [Taras Shevchenko’s poetry as a cry]. *Literatura ta kultura Polissia*, vol. 71, pp. 24–32 [in Ukrainian].
15. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics. Primes and universals*. New York : Oxford University Press.
16. Stavyska, L. O. (1989). Pro odyin poetychnyi obraz Tarasa Shevchenka [About one poetic image of Taras Shevchenko]. *Kultura slova*, vol. 37. Retrieved from: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine37-8.pdf [in Ukrainian].
17. Prykhodchenko, O. O. (2018). Rol ontolohichnykh metafor u verbalizatsii kontseptiv ZHYTTIA-SMERT u hotychnii kartyni svitu [The role of ontological metaphors in the verbalization of the concepts of LIFE–DEATH in the Gothic worldview]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho universytetu*, vol. 3, pp. 42–47 [in Ukrainian].
18. Bilonozhenko, V., & Vynnyk, V. (2003). *Frazeolohichnyi slovnnyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
19. Palamarchuk, L. (1993). *Frazeolohichnyi slovnnyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
20. Diadchenko, H. V. (2019). Emotyv “slozy” v ukrainskykh poetychnykh tekstakh kintsia XX – pochatku XXI stolittia [The Motif of Tears in Ukrainian Poetic Texts of the Late XX – Early XXI Century]. *Ukrainska mova*, vol. 2, pp. 116–124 [in Ukrainian].
21. Chernysh, T. O. (1981). Chomu slozy hirki? [Why are tears bitter?] *Kultura slova*, vol. 20, pp. 80–84. Retrieved from: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine20-19.pdf [in Ukrainian].
22. Cazeaux, C. (2002). Metaphor and the categorization of the senses. *Metaphor and Symbol*, vol. 17(1), pp. 3–26 [in Ukrainian].

23. Kobzar, Yu., & Miniailo, R. (2023). Otsiniuvalna sensorna metafora v ukrainsko-polskomu kontynuiumi [Evaluative sensory metaphor in the Ukrainian-Polish continuum]. *Mova i pravo* (pp. 124–126), Dnipro [in Ukrainian].
24. Trofimova, O. V. (2011). Tilesna metafora yak mekhanizm utvorennia frazeolohichnykh odynts na poznachennia nehatyvnykh emotsii v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Bodily metaphor as a mechanism for the formation of phraseological units denoting negative emotions in English and Ukrainian]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 57, pp. 174–178 [in Ukrainian].
25. Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (2005). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].
26. Voitsekhivska, N. K. (2018). Konfliktnyi dyskurs: Strukturno-semantychnyi i komunikatyvno-prahmatychnyi aspekty [Conflict discourse: structural-semantic and communicative-pragmatic aspects]: monograph. Kyiv [in Ukrainian].
27. Franko, I. (1909). Halytsko-ruski narodniprypovidky [Galician-Ruthenian folk proverbs] (T. 3, Vyp. 1). Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
28. Cienki, A. (1997). Some properties and grouping of image schemas. In M. Verspoor, K. Dong Lee, & E. Sweetser (Eds.), *Lexical and syntactical constructions and the constructions of meaning* (pp. 3–15). John Benjamins Publishing Company.

Дата надходження статті: 16.05.2025

Дата прийняття статті: 29.05.2025

Опубліковано: 30.09.2025